

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.74:37

ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Сокурянська Людмила Георгіївна – доктор соціологічних наук, завідувач-професор кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті на основі матеріалів загальнонаціонального дослідження "Проблеми формування громадянської ідентичності сучасної молоді: роль освіти у консолідації українського суспільства", здійсненого кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна протягом 2008-2009 років, аналізується взаємозв'язок між рівнем громадянської ідентичності сучасного українського студентства та його ціннісними перевагами; наводяться дані кореляційного та кластерного аналізу ціннісної диференціації майбутніх фахівців; з'ясовуються чинники, що обумовлюють відмінності ціннісного дискурсу студентів - "традиціоналістів", "модерністів" та "постмодерністів".

Ключові слова: ціннісні орієнтації, громадянська ідентичність, кореляційний аналіз, кластерний аналіз.

В статье на основе материалов общенационального исследования "Проблемы формирования гражданской идентичности современной молодежи: роль образования в консолидации украинского общества", проведенного кафедрой социологии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина в 2008-2009 годах, анализируется взаимосвязь между уровнем гражданской идентичности современного украинского студенчества и его ценностными предпочтениями; приводятся данные корреляционного и кластерного анализа ценностной дифференциации будущих специалистов; выявляются факторы, обуславливающие отличия ценностного дискурса студентов – "традиционалистов", "модернистов" и "постмодернистов".

Ключевые слова: ценностные ориентации, гражданская идентичность, корреляционный анализ, кластерный анализ.

On the basis of data of the national research "Problems of formation of civil identity of the modern youth: the role of education in the consolidation of the Ukrainian society", conducted by the department of sociology of V.N. Karazina Kharkiv National University during 2008-2009 years, the correlation between the level of civil identity of the modern Ukrainian youth and its value preferences is analyzed; the data about correlational and cluster analysis of value differentiation of future specialists is viewed; the factors that influence the differences between value discourses of students belonging to the following categories of "traditionalists", "modernists", "postmodernists" are discussed.

Key words: value orientations, civil identity, correlational analysis, cluster analysis.

В умовах суспільства, що трансформується, суттєво змінюються самооцінки та ставлення особистості до себе як до суспільного феномену, соціального суб'єкту, який включений у різні осередки соціального організму, що призводить до значних змін у процесах самоідентифікації сучасної людини. Науковий, у тому числі соціологічний, аналіз цих змін є надзвичайно актуальним. Це обумовлюється тим, що у часи зламу традиційного суспільного устрою актуалізується потреба особистості у самоідентифікації, самовизначенні себе у контексті соціальних зв'язків.

Політична та економічна нестабільність, соціальна невизначеність, які притаманні сучасному українському суспільству, як і багатьом іншим пострадянським країнам, суттєво ускладнюють процеси самоідентифікації людини, в тому числі та перш за все молоді. За цих умов простір ідентичностей окремої особистості формується, на думку деяких російських дослідників, за такими напрямками: "1) подолання інерційності суб'єктивних характеристик соціально-структурних процесів, їх підвладність

впливу багаторічних ідеологічних стереотипів; 2) відмова від уніфікації форм ідентичності; 3) перехід до більш самостійного суб'єктивного судження; 4) високий динамізм оціночних суджень, пов'язаних безпосередньо з динамічністю ситуації в цілому; 5) мультиплікація цих суджень, яка визначається як чинниками соціально-статусних позицій індивіда, його соціальною та конфесійною приналежністю, так і новою системою соціальної ієрархії, що формується" [1, с. 12-13].

Звичайно, набір цих напрямків може бути і є значно більш різноманітним. Проте, всі вони засновуються на тому, що трансформація соціально-економічних умов життя посткомуністичних суспільств призводить до якісних змін соціальних ідентичностей, у чому знаходять своє відображення реальні позиції індивідів та груп у соціальній структурі [див. про це докладно: 2-10 та ін.].

Зазначимо, що певні (іноді значні) труднощі щодо самоідентифікації на особистісному чи груповому рівні виникають не лише з приводу соціально-класового самовизначення, а й у зв'язку з такими соціальними ідентичностями, як громадянська, національно-етнічна, регіональна, європейська тощо. Акцентуючи увагу саме на цих видах ідентичності, в межах дослідження, результати якого аналізуються у цій статті¹, ми, в тому числі, звернулися до аналізу чинників, які можуть обумовлювати процеси самоідентифікації особистості в умовах кардинальних суспільних змін. При цьому наша особлива увага була приділена питанням ціннісної детермінації зазначених вище процесів. Акцентування на ціннісній проблематиці в контексті нашого дослідження обумовлено також тим, що аксіодинаміка, ціннісні уподобання різних груп нашого суспільства, конфлікт цінностей на міжгруповому та міжособистісному рівні багато в чому визначають проблеми консолідації українського соціуму.

Отже, метою цієї статті є аналіз ціннісних засад громадянської ідентифікації сучасного українського студентства.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що порівняльний аналіз даних досліджень, здійснених нами у 2002-2004 рр., 2005-2007 рр. та 2008-2009 рр., свідчить про зростаючий рівень громадянської ідентичності українського студентства. Так, якщо, за даними першого дослідження, повною мірою відчували себе громадянами своєї країни близько 32% респондентів, за даними другого – більше 54%, то за даними останнього – більше 57% (ще 28,3% опитаних скоріше відчують себе громадянами України). Тим не менш, 5,5% респондентів не відчують чи скоріше не відчують себе громадянами України, а більше 9% опитаних не змогли визначитися у цьому питанні.

Серед чинників динаміки громадянської ідентифікації нашу особливу увагу, як підкреслювалось вище, викликають такі суб'єктивні фактори, як ціннісні орієнтації майбутніх фахівців.

Отже, з'ясуємо, чи є взаємозв'язок між тим чи іншим рівнем громадянської ідентифікації сучасного українського студентства та його орієнтаціями на певні термінальні цінності.

Як свідчать отримані нами дані, студентам, які у повній мірі відчують себе громадянами своєї країни, притаманний більш високий рівень орієнтацій на такі соціальні і гуманістичні цінності, як "гарні стосунки з оточуючими людьми" (більше 65% респондентів цієї групи вважають такі стосунки надзвичайно цінними для себе; серед тих, хто не відчуває себе громадянином України, такої думки додержується 50% опитаних, серед тих, хто скоріше не відчуває, - 38%), "можливість приносити користь людям" (відповідно, майже 40%, 27% і 22%), "участь у громадянському житті, у вирішенні суспільних проблем" (відповідно, 18%, 11% і 7%), "взаєморозуміння з батьками, старшим поколінням" (відповідно, 57%, 43% і 32%), "цікава, творча робота" (відповідно, 57%, 51%, 50%). Водночас на такі приватні цінності, як "особистісна свобода, незалежність у судженнях та діях", "повноцінний відпочинок, цікаві розваги", "можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів", "побутовий комфорт", більш орієнтовані респонденти, які не відчують себе громадянами України (відповідно, 64%, 53%, 63%, 59%).

Те ж саме можна сказати і про такі цінності, як "матеріальне благополуччя" (серед тих, хто не відчуває себе громадянином України, його надзвичайно цінують 66% опитаних, серед тих, хто в повній мірі відчуває себе громадянином України, - 51%) та "економічна незалежність" (відповідно, 68% і 55%).

Отже, кореляційний аналіз довів дещо більшу значущість термінальних цінностей, які можна віднести до традиціоналістського аксіодискурсу, для тих респондентів, які у повній мірі відчують себе громадянами України. Аналогічні результати були отримані нами і при аналізі взаємозв'язку між рівнем громадянської ідентичності та орієнтаціями студентів на інструментальні цінності (якості особистості). А

¹ Мається на увазі дослідження за темою "Проблеми формування громадянської ідентичності сучасної молоді: роль освіти у консолідації українського суспільства", здійсненого кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна протягом 2008-2009 рр. (за репрезентативною вибіркою опитано 3058 студентів ВНЗ України).

ось кореляційний аналіз між рівнем громадянської ідентичності майбутніх фахівців та їх самооцінками розвитку перелічених у нашому інструментарії якостей (інструментальних цінностей) довів протилежне. Це стало ще однією причиною нашого звернення до більш поглибленого вивчення ціннісної диференціації сучасного українського студентства, а саме – до кластерного аналізу, побудованого на орієнтаціях студентів на термінальні цінності та їх самооцінках розвитку особистісних якостей (інструментальних цінностей).

Завдяки здійсненню такого аналізу ми отримали п'ять кластерів, представники яких презентують традиціоналістський, модерністський та постмодерністський ціннісні дискурси майбутніх фахівців.

До першого кластеру, який одержав назву "модерністи – індивідуалісти", увійшли 34,9% респондентів. Їм притаманні орієнтації на такі термінальні цінності, як здоров'я (S (середнє значення)=4,75), сім'я (S=4,67), матеріальний добробут (S=4,38), гарні стосунки з оточуючими людьми (S=4,37), особистий спокій, відсутність неприємностей (S=4,29), економічна незалежність (S=4,28), особиста свобода, незалежність у судженнях та діях (S=4,24), побутовий комфорт (S=4,19), можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів (S=4,16). За самооцінками представників цього кластеру, їм перш за все притаманні почуття власної гідності (S=4,07), відповідальність, почуття обов'язку (S=3,99), життєрадісність (S=3,96), доброзичливість (S=3,92), сумлінність, дисциплінованість (S=3,75), наполегливість (S=3,68), працьовитість (S=3,65), толерантність до поглядів і думок інших людей (S=3,65).

Другий кластер був названий нами "модерністи – комуналісти" (40% респондентів). Для тих, хто до нього ввійшов, насамперед характерні орієнтації на здоров'я (S=4,8), родину (S=4,76), гарні відносини з оточуючими людьми (S=4,57), прагнення до самореалізації (S=4,45), особиста свобода (S=4,44), порозуміння з батьками, старшим поколінням (S=4,43), освіченість (S=4,42), економічну незалежність (S=4,38), матеріальний добробут (S=4,36), цікава, творча робота (S=4,33). Щодо інструментальних цінностей представників цього кластеру, то найбільш розвинутими (за самооцінками) є такі, як почуття власної гідності (S=4,44), життєрадісність (S=4,39), відповідальність, почуття обов'язку (S=4,31), чесність (S=4,31), товариствськість, вміння легко встановлювати контакти з оточуючими (S=4,31), прагнення до самореалізації (S=4,27).

Для респондентів, що утворили третій кластер (10,3%) (ми позначили їх як "постмодерністи – прагматики"), характерні орієнтації на такі термінальні цінності, як здоров'я (S=4,86), сім'я (S=4,85), економічна незалежність (S=4,75), особиста свобода, незалежність у судженнях та діях (S=4,75), можливість самореалізації (S=4,72), матеріальне благополуччя (S=4,72), побутовий комфорт (S=4,67), повноцінний відпочинок, цікаві розваги (S=4,52). Самооцінки розвитку особистісних якостей (інструментальних цінностей) респондентів третього кластеру виявились такими. Найбільш розвинутими у них є такі якості, як наполегливість (S=4,78), прагнення до самореалізації (S=4,72), впевненість у собі (S=4,70), почуття власної гідності (S=4,70), незалежність, самостійність у судженнях та діях (S=4,66), вміння доводити до кінця розпочату справу (S=4,65), товариствськість (S=4,65), ініціативність (S=4,61), здатність бути лідером (S=4,56), готовність до ризику, підприємливість (S=4,36), прагматизм (S=4,15).

Четвертий кластер – "постмодерністи – ідеалісти" (12,2%). Його представники перш за все орієнтуються на такі термінальні цінності, як здоров'я (S=4,94), сім'я (S=4,91), гарні стосунки з оточуючими людьми (S=4,84), взаємопорозуміння з батьками, старшим поколінням (S=4,80), можливість самореалізації (S=4,80), освіченість, знання (S=4,78), економічна незалежність (S=4,75), побутовий комфорт (S=4,73). За самооцінками, представникам цього кластеру більш за все притаманні такі якості (інструментальні цінності), як чесність (S=4,79), наполегливість у досягненні мети (S=4,78), доброзичливість, готовність допомогти людям (S=4,78), почуття власної гідності (S=4,75), прагнення до самореалізації (S=4,75), відповідальність, почуття обов'язку (S=4,71), ініціативність (S=4,69), вміння доводити до кінця почату справу (S=4,69), впевненість у собі (S=4,68), прагматизм (S=4,37).

Нарешті, п'ятий кластер ми назвали "традиціоналісти" (2,6%). Респондентам, що належать до цього кластеру, притаманні орієнтації та такі термінальні цінності: сім'я (S=3,94), матеріальний добробут (S=3,91), гарні стосунки з оточуючими людьми (S=3,89), цікава, творча робота (S=3,89), можливість реалізації своїх здібностей (S=3,85), здоров'я (S=3,81), особиста свобода, незалежність у судженнях та діях (S=3,81), можливість приносити користь людям (S=3,70). За самооцінками, "традиціоналістам" притаманні такі якості, як життєрадісність (S=3,57), доброзичливість, готовність допомагати людям (S=3,34), готовність до ризику (S=3,21), відповідальність, почуття обов'язку (S=3,15), працьовитість (S=3,09), чесність (S=3,06).

Тепер з'ясуємо, чи є відрізняється рівень громадянської ідентичності студентів, що належать до різних кластерів.

Як довів здійснений нами аналіз, найвищий рівень громадянської ідентичності притаманний представникам четвертого кластеру, тобто "постмодерністам-ідеалістам": більше 73% із них повною мірою відчують себе громадянами України. Далі за рівнем громадянської ідентичності йдуть: "модерністи-комуналісти" (майже 62% із них повною мірою відчують себе громадянином України), "постмодерністи-прагматики" (відповідним чином відповіли близько 52% представників цього кластеру), "модерністи-індивідуалісти" (близько 51%). Найнижчий рівень громадянської ідентичності притаманний кластеру "традиціоналістів": повною мірою відчують себе громадянами України тільки близько 29% із них; сукупний відсоток тих, хто не відчуває та скоріше не відчуває себе громадянином України в цьому кластері становить 27% (див. табл. 1.).

Таблиця 1. Рівень громадянської ідентичності студентів різних кластерів (у % до опитаних)

Громадянином України:	"Модерністи-індивідуалісти"	"Модерністи-комуналісти"	"Постмодерністи-прагматики"	"Постмодерністи-ідеалісти"	"Традиціоналісти"
Відчують повною мірою	51	62	52	73	29
Скоріше відчують	32	27	33	17	31
Не змогли визначитися з відповіддю	11	7	8	8	14
Скоріше не відчують	3	2	3	0,8	15
Не відчують	3	2	5	0,8	12

Останнє дещо суперечить тим даним, які ми отримали завдяки кореляційному аналізу між рівнем громадянської ідентичності сучасного українського студентства та його орієнтаціями на термінальні та інструментальні цінності. Описуючи портрети представників виокремлених нами кластерів, ми спробуємо відповісти на питання, чим обумовлене зафіксоване нами протиріччя.

Почнемо з аналізу політико-ідеологічних уподобань наших респондентів, оскільки вони, як можна припустити, можуть обумовлювати той чи інший рівень громадянської ідентичності особистості. Здійснений нами аналіз довів, що така гіпотеза підтверджується лише частково. Так, дефіцит громадянської ідентичності, за нашою гіпотезою, може пояснюватися "лівими" політичними поглядами студентів, а її високий рівень – націоналістичними орієнтаціями респондентів. Проте, у випадку з "традиціоналістами", яким притаманний найнижчий рівень громадянської ідентичності, все виявилось із точністю до навпаки (див. табл. 2).

Таблиця 2. Політико-ідеологічні уподобання студентів у залежності від їх кластерної приналежності (у % до опитаних)

	"Модерністи-індивідуалісти"	"Модерністи-комуналісти"	"Постмодерністи-прагматики"	"Постмодерністи-ідеалісти"	"Традиціоналісти"
Комуністичний	5	4	5	9	2
Соціалістичний	4	6	10	7	6
Соціал-демократичний	14	18	17	19	8
Ліберальний	9	8	11	9	2
Націонал-демократичний	20	23	23	19	16
Екологічний	12	11	8	12	10
Радикально-націоналістичний	1	0,9	0,5	0,8	4
Християнсько-демократичний	4	6	4	3	10
Інший	2	3	2	4	4
Важко відповісти, тому що не знають, чим вони відрізняються	29	20	21	18	28

Як бачимо, серед "традиціоналістів" найменше тих, хто сповідує "ліві" (комуністичні та соціалістичні) погляди, та більше тих, хто підтримує радикально-націоналістичний напрямок у політиці.

Щодо потенційної протестної активності представників різних кластерів, то, як виявив наш аналіз, найбільш активними виявилися "постмодерністи-ідеалісти", які зазначили, що "активно протестували б проти дій влади, що викликають обурення, навіть якщо могли б постраждати від цього" (27%). Щодо "традиціоналістів", то більшість із них (30%), як і "модерністів-індивідуалістів" (34%), вважає, що "мітинги, демонстрації, пікети, і т.ін. тільки посилюють напруженість у суспільстві та нічого реально не дають". Отже, і в цьому контексті ми зафіксували більш високий рівень активності студентів – "постмодерністів".

Більш низький рівень громадянської ідентичності студентів – "традиціоналістів" тісно пов'язаний із їх еміграційними настроями. Так, кожен четвертий "традиціоналіст" хотів би виїхати на ПМП в іншу країну. При цьому, 35% тих, хто виявив таке бажання, погодилися б відмовитися від українського громадянства.

Зазначимо, що "традиціоналістам" притаманний дефіцит¹ та невизначеність² не лише громадянської ідентичності, але й усіх інших видів соціальних ідентичностей, до аналізу яких ми звернулись у межах нашого дослідження. Так, представником своєї національності повною мірою і скоріше відчують себе лише 56% "традиціоналістів" (по масиву в цілому цей сукупний показник становить 76%), представником свого регіону – 64% (по масиву в цілому – 78%), мешканцем свого рідного міста / села – 62% (в цілому по масиву – 87%), європейцем – 33% (по масиву в цілому – 36%), громадянином світу – 36% (по масиву в цілому – 56%). Отже, можна говорити про неефективність процесу соціальної ідентифікації "традиціоналістів", що може бути детерміновано як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Спробуємо визначити ці чинники. Почнемо з аналізу даних щодо мотивації та навчальної активності студентів, які належать до різних кластерів.

Як свідчать отримані нами дані, ієрархія мотивів вступу до ВНЗ представників різних кластерів майже не відрізняється. Натомість "навантаженість" цих мотивів має суттєві відмінності, які стосуються перш за все кластеру "традиціоналістів". Як і у випадку з ціннісними орієнтаціями та самооцінками розвитку особистісних якостей, "традиціоналісти" не виявили високої активності у відповідях на питання щодо мотивів вступу до ВНЗ, чим підтвердили свою причетність до зазначеного ціннісного дискурсу. Те ж саме можна сказати і про "постмодерністів-прагматиків", серед яких більше всього респондентів, які вступили до ВНЗ, щоб забезпечити собі матеріальний статок у майбутньому (60%); і про "модерністів-комуналістів", третина яких прийшла до вищої школи, щоб забезпечити собі цікаве спілкування в теперішньому та майбутньому; і для "постмодерністів-ідеалістів", які, вступаючи до ВНЗ, перш за все прагнули стати висококваліфікованими спеціалістами (63%).

Можна припустити, що така мотивація багато в чому обумовила академічну успішність респондентів, які належать до різних кластерів за ціннісною диференціацією. Кластерний аналіз свідчить про більш високий рівень успішності (за самооцінками респондентів) студентів, які представляють "постмодерністів-ідеалістів" (серед них 76% навчаються "тільки на відмінно" та "на відмінно і добре"), "модерністів-комуналістів" (72%) та "постмодерністів-прагматиків" (70%). Якщо високий рівень успішності двох перших із зазначених нами кластерів може обумовлюватися, в тому числі, їх більш високою оцінкою значущості освіти та освіченості для сучасної людини, то успішність "постмодерністів-прагматиків", у першу чергу, корелює з їх прагненням до матеріального статку та підвищення соціального статусу.

Що стосується соціально-професійних планів респондентів, що належать до різних кластерів, то вони свідчать про те, що на інноваційні види діяльності по закінченню ВНЗ більш орієнтовані студенти, що сповідують постмодерністські цінності. Так, на створення власного бізнесу налаштовані 44% "постмодерністів-ідеалістів" та 43% "постмодерністів-прагматиків". Серед "модерністів-комуналістів" на такий вид діяльності орієнтовані 28% респондентів, серед "модерністів-індивідуалістів" – 23%, нарешті,

¹ Про дефіцит ідентичності можна говорити у тому випадку, коли індивід усвідомлено не відносить себе до тієї чи іншої соціальної групи (у методиці нашого дослідження про дефіцит ідентичності свідчили відповіді "не відчую", та "скоріше не відчую").

² Ідентифікаційна невизначеність – це неможливість індивіда визначити свою приналежність до певної соціальної групи (у методиці нашого дослідження ідентифікаційна невизначеність визначалась за відповіддю "важко сказати").

серед "традиціоналістів" – лише 11%. Це ж стосується і таких видів діяльності, як адміністративно-управлінська та політична діяльність.

Аналогічну тенденцію ми зафіксували, вивчаючи плани представників різних кластерів щодо навчання в аспірантурі. Більше всього студентів, які збираються після закінчення ВНЗ вступати до аспірантури, серед "постмодерністів-ідеалістів" (46%). Можна припустити, що завдяки інноваційним видам діяльності та навчанню в аспірантурі "постмодерністи" будуть реалізовувати своє прагнення до самореалізації.

Як довело наше дослідження, це прагнення вже сьогодні реалізується цими групами респондентів завдяки їх участі у житті студентських колективів. Аналізуючи позиціонування у студентській групі представників різних кластерів, ми виявили, що більше всього лідерів та активістів саме серед "постмодерністів" (особливо серед "постмодерністів-ідеалістів": 14% лідерів та 64% активістів), в той час, як серед "традиціоналістів" такі позиції займають, відповідно, 6% та 31% респондентів. Зазначимо, що саме серед "традиціоналістів" 6% опитаних позначили свою роль у групі як "відринута" людина. Цей показник майже у шість разів перевищує кількість "відринутих" у цілому по масиву опитаних. Окрім того, серед "традиціоналістів" більш всього тих, хто позиціонує себе у групі як "сторонній спостерігач" (20%). Можна припустити, що позиції у студентській групі можуть обумовлювати психологічний дискомфорт представників цього кластеру, що, у свою чергу, відбивається на рівні їх активності, ідентифікаційних практик тощо.

Певне підтвердження щодо коректності виокремлених кластерів були отримані нами завдяки аналізу оцінок їх представників тих чи інших чинників життєвого успіху. Ці оцінки підтверджують прагматизм студентів, які належать до третього кластеру, певний ідеалізм тих, хто увійшов до четвертого кластеру та традиціоналізм представників п'ятого кластеру. У цьому контексті зазначимо, що серед "постмодерністів" (перш за все "прагматиків") більше (у порівнянні з іншими кластерами) тих, хто вважає, що вміння використовувати будь-які засоби для досягнення поставленої мети є надзвичайно потужним чинником життєвого успіху.

Така думка тісно корелює з моральними преференціями представників постмодерністських кластерів. Так, серед "постмодерністів-прагматиків" значно більше, ніж в інших кластерах, тих, хто у тій чи іншій мірі сповідує такі моральні принципи, як "око за око, зуб за зуб" (72%), "не обдуриш – не проживеш" (53%), "варварство знищується варварством" (47%), "кожен сам за себе" (47%), "людина людині – вовк" (31%) і т.ін. До речі, серед "традиціоналістів" також досить високий відсоток тих, хто поділяє ці принципи (відповідно, 50%, 36%, 39%, 44%, 28%). Як бачимо, майже половина (44%) "традиціоналістів" підтримує твердження "кожен сам за себе", тим самим демонструючи свій ізоляціонізм, який, на нашу думку, спричинений, у тому числі, браком соціального капіталу студентів, які належать до цього кластеру, що пояснюється, як довело наше дослідження, таким об'єктивним чинником, як місце проживання до вступу у ВНЗ.

Так, майже половина "традиціоналістів" - це вихідці із села (35%) та селища міського типу (12%). При цьому переважна більшість "традиціоналістів" мешкає на Заході та у Центрі України. Натомість "постмодерністи" представляють Схід та Південь України.

Серед цих же студентів більше всього тих, чиї батьки мають неповну середню освіту (батько – 8%, мати – 6%)¹.

"Традиціоналісти" належать до найбільш вразливих верств студентства: матеріальний стан 4% із них можна позначити як "злидні", 21% - як "бідні". В той же час здійснений нами аналіз довів, що представники "постмодерністських" кластерів (перш за все "постмодерністи-прагматики") – це найбільш забезпечені студенти.

Активна життєва позиція "постмодерністів-прагматиків" виявляється також у тому, що серед них більше тих, хто постійно або час від часу працює (паралельно із навчанням): відповідно, 12% і 37%. Водночас 44 % "традиціоналістів" підробляє час від часу (це найвищий показник серед цих кластерів), що не дивно, враховуючи їх матеріальний стан.

Як і у попередніх дослідженнях, більше всього "традиціоналістів", а також найбільш вразливих студентів серед тих, хто одержує вищу освіту за технічними спеціальностями. Що стосується "постмодерністів", то серед них перш за все майбутні економісти (31% серед "постмодерністів-прагматиків") та гуманітаріїв (28% серед "постмодерністів-ідеалістів").

¹ Серед "постмодерністів-прагматиків" ці показники, відповідно, є такими: 2% та 0,5%.

Таким чином, здійснені нами кореляційний та кластерний аналізи довели певний взаємозв'язок між тим чи іншим рівнем громадянської ідентичності сучасного українського студентства та його ціннісними перевагами. При цьому, кластеризація отриманої інформації дозволила виявити деякі протиріччя у цьому зв'язку, що викликало до життя нові гіпотетичні припущення, перевірка яких буде здійснена нами у подальших дослідженнях проблем формування громадянської ідентичності сучасного українського студентства.

Література:

1. Голенкова З.Т., Игитханян Е.Д., Казаринова И.В. Маргинальный слой: феномен социальной самоидентификации / Социс. – 1996. - № 8. – С. 12-17
2. Данилова Е.Н. Идентификационные стратегии: российский выбор. Кн. 1. М., 1994
3. Ядов В.А. Социальные идентификации личности в условиях быстрых социальных перемен // Социальная идентификация личности. Кн. 2. М., 1994.
4. Шабанова М.А. Социальная адаптация в контексте свободы // Социол. исслед. – 1995. – № 9. – С. 81-88.
5. Социально-стратификационные процессы в современном обществе. Кн. 2. М., 1993.
6. Ядов В.А. А все же умом Россию понять можно // Россия: трансформирующееся общество / Под ред. В.А. Ядова. – М.: КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 9-20.
7. Омельченко Е.Л. Идентичности и культурные практики российской молодежи на грани XX-XXI веков / Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора социологических наук. – М.: Институт социологии РАН, 2005. – 34 с.
8. Ачкасов В.А. Этническая идентичность в ситуации общественного выбора // Журнал социологии и социальной антропологии. – Том II. – Спб. – 1999. – № 1. – С. 45-56.
9. Мусиездов А.А. Социальная трансформация сквозь призму изменения идентичностей в украинском обществе // Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / Под ред. О.Д. Куценко; соредактор С.С. Бабенко. – Харьков: Изд.центр Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина, 2004. – С. 275-308.
10. Макеев С.А. Социальные идентификации и идентичности / С.А. Макеев, С.Н. Оксамитная, Е.В. Швачко. – Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 1996.

© Л.Г. Сокурянська, 2010